

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
Дніпровського національного
університету імені Олесея
Гончара

Олег МАРЕНКОВ

«*О*» _____ 2026 р.

ВИСНОВОК

Про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Торопа Максима Олександровича на тему «Генеza юридичної відповідальності в юридико-позитивістській парадигмі в Україні наприкінці XIX - першій половині XX сторіччя», представленій на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

ВИТЯГ

з протоколу №_01_ міжкафедрального семінару юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара від 28 січня 2026 року

ПРИСУТНІ: 17 з 17 членів наукового семінару.

ГОЛОВУЮЧА: д-р. юрид. наук, проф. Т. В. Корнякова (12.00.08 – кримінальне право і процес), професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара

СЕКРЕТАР ЗАСІДАННЯ: канд. юридичних наук, доц. Грабильнікова О.А. (12.00.02 – конституційне право), доцентка кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара.

Члени наукового семінару:

д-р юридичних наук, проф. Соколенко О.Л. (12.00.07 – адміністративне право і процес), завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара ;

д-р. юрид. наук, проф. Н. С. Юзікова (12.00.08 – кримінальне право і процес), професорка кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара;

д-р юрид. наук, проф. О.В. Сачко (12.00.08 – кримінальне право і процес), професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара;

д-р. юрид. наук, проф. Є. А. Кобрусєва (12.00.08 – адміністративне право і процес), професорка кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

канд. юрид. наук, доц. О. П. Литвин (12.00.07 – адміністративне право і процес), доцентка кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

канд. юрид. наук, доц. О. В. Лахова (12.00.08 – кримінальне право і процес), доцентка кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

канд. юрид. наук, доц. Ю. В. Живова (12.00.08 – кримінальне право і процес), доцентка кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

д-р юрид. наук, проф. К. В. Бережна (12.00.07 – адміністративне право і процес), завідувачка кафедри європейського та міжнародного права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

канд. юрид. наук, доц. Л. М. Мудриєвська (12.00.01 – теорія держави і права), завідувачка кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

канд. юрид. наук, доц. Заворотченко Т.М. (12.00.02 – конституційне право, муніципальне право), доцентка кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

канд. юрид. наук, проф. І. Г. Алексеєнко (12.00.01 – теорія держави і права), завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

д-р. юрид. наук, проф. І. В. Патерило (12.00.07 – адміністративне право і процес), професорка кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

д-р. юрид. наук, проф. О.В. Марченко (12.00.07 – адміністративне право і процес), професорка кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

д-р. юрид. наук, доц. Капітаненко Н.П. (12.00.07 – адміністративне право і процес), доцентка кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Д-р філософії в галузі права, Дриголь О.О. (081 Право), доцентка кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Аспіранти участі у міжкафедральному семінарі не брали.

Запрошені: аспірант 4 року навчання Тороп М.О.

Порядок денний: розгляд і обговорення дисертаційної роботи Торопа Максима Олександровича, представленої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Тема дисертації: «Гене́за юридичної відповідальності в юридико-позитивістській парадигмі в Україні наприкінці ХІХ - першій половині ХХ сторіччя», затверджена вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, науковим керівником призначено к.філос.н., к.ю.н., доц. Мудриєвську Л.М. (протокол № 12 від "02" червня 2022 р.) в межах НДР «Модель публічного управління сучасної України: проблеми побудови і результати реформування», Державний реєстраційний номер: 0122U001410 (2022-2024 рр.).

Підготовка здобувача третього рівня вищої освіти здійснюється за акредитованою освітньо-науковою програмою «Право» зі спеціальності 081 Право (Сертифікат про акредитацію освітньої програми 8127, дійсний до 01.07.2029 р.)

СЛУХАЛИ:

Обговорення дисертації аспіранта 4 року навчання Торопа Максима Олександровича на тему: «Гене́за юридичної відповідальності в юридико-позитивістській парадигмі в Україні наприкінці ХІХ - першій половині ХХ сторіччя», представленої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Перевірку на плагіат здійснювала комісія у складі: канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри цивільного, трудового та господарського права **Грабильнікова О.А.**; к.ю.н. . доц. кафедри адміністративного і кримінального права **Дриголь О.О.**; канд. юрид. наук, доц, доц. кафедри адміністративного і кримінального права **Лахова О.В.**

За результатами перевірки дисертаційної роботи на плагіат програмою «Strikerplagiarism» зроблено висновок: дисертаційна робота М.О. Торопа . має високий рівень унікальності (92,38%) і може бути допущена до захисту.

Роботу було розглянуто трьома фаховими експертами - д-р. юрид. наук, професор, завідувач кафедри адміністративного і кримінального права **Т. В. Корнякова**; канд. юрид. наук, доц. кафедри адміністративного і кримінального права **Ю.В. Живова**; канд. юрид. наук, доц. кафедри адміністративного і кримінального права **О. В. Лахова**.

Робота виконана на сторінках і містить такі складові частини: анотація, зміст, вступ, основна частина, висновки, список використаних джерел, додатки.

Слово надається аспіранту Торопу М.О. Будь ласка, регламент виступу – 20 хвилин.

Аспірант Тороп М.О.:

Шановна голово, шановні члени міжкафедрального семінару, шановні присутні!

Тема моєї дисертації: «Гене́за юридичної відповідальності в юридико-позитивістській парадигмі в Україні наприкінці ХІХ - першій половині ХХ сторіччя».

Актуальність теми.

В сучасному світі відбуваються кардинальні зміни в політичному та економічному житті, проглядаються наміри зміни сфер впливу розвинутих країн, в різних кутах світу спалахують локальні воєнні конфлікти і світ входить в стан невизначеності – нерозуміння подальших напрямів розвитку людської спільноти. Більшість ще не усвідомлює цього стану, наддержавні інституційні структури також не встигають за тими змінами, що відбуваються в державному житті, показують свою нежиттєздатність. Скоріш за все, період ефективного економічного, політичного, соціального розвитку людства якщо не змінюється кардинально, то змінюється в більшій своїй частині.

Юридичну відповідальність, як складне соціальне явище, можна розглядати з декількох точок зору : як складову правового статусу особи, як кінцеву стадію реалізації норми права і принципу верховенства права, як показник невідворотності покарання за вчинення правопорушення, а також з точки зору визначення її місця у системі правових явищ та її ролі як соціального регулятора. Як один із найбільш ефективних інститутів регулювання соціальних відносин, юридична відповідальність формується і застосовується відповідно до багатьох факторів – форми держави, стану правової культури і правосвідомості відповідної людської спільноти, правової системи і багатьох інших. Це підтверджує думку про те, що юридична відповідальність є динамічним явищем, що повинно відповідати історичним умовам, що склалися в тій чи іншій країні. І хоча вважається, що основні принципи права є аксіоматичними, але, треба зауважити, що їх зміст може перетворюватися згідно зі змінами, що відбуваються у відповідному суспільстві.

В науковому середовищі, що займається дослідженням природи юридичної відповідальності, постійно точиться дискусія щодо генези юридичної відповідальності. В сучасних умовах зміна парадигми всеохватного гуманізму на більш жорстке регулювання суспільних відносин і більшого контролювання суспільства з боку держави вбачається необхідним проаналізувати юридико-позитивістський підхід до визначення вищезначених положень українських дослідників кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя, як О. Ф. Кістяківський, С.В. Пахман, М.І. Палієнко, М. К. Ренненкамф, Ф.В. Тарановський, М.О. Гредескул та інші. Це необхідно, в першу чергу, для того щоб зрозуміти загальні засади теперішнього розуміння сутності юридичної відповідальності, тому що воно сформувалося саме на ґрунті позитивістських поглядів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до: Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 07.09.2011 р.; Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30.09. 2019 р. № 722/2019; Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021).

Роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара третього рівня вищої освіти за акредитованою освітньо-науковою програмою «Право» зі спеціальності 081 «Право» (Сертифікат про акредитацію освітньої програми 8127, дійсний до 01.07.2029 р.) та в межах наукової теми: «Модель публічного управління сучасної України: проблеми побудови і результати реформування» (номер державної реєстрації 0122U001410).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради (Протокол № 12 от 30.06.2022 р.).

Об'єкт дослідження: суспільні відносини, що виникають в сфері реалізації юридичної відповідальності.

Предмет дослідження: правові погляди видатних українських вчених-правознавців кінця XIX – початку XX сторіччя на сутність, види і роль юридичної відповідальності в реалізації права.

Мета дослідження: комплексний аналіз генези юридичної відповідальності в системі правових поглядів українських вчених-правознавців кінця XIX – початку XX сторіччя позитивістського напрямку.

Задачі дослідження:

– Проаналізувати сучасні наукові підходи до визначення сутності юридичної відповідальності та класифікації її видів.

– Дослідити трактування дефініції «юридична відповідальність» у зарубіжній правовій науці, виявити спільні та відмінні риси у порівнянні з українською доктриною.

– Розкрити методологічні засади дослідження категорії «юридична відповідальність» у працях представників позитивістської правової парадигми, визначити їхній вплив на сучасну методологію правознавства.

– виявити та систематизувати різноманітні підходи українських учених-правознавців кінця XIX – початку XX ст. щодо генези та сутності юридичної відповідальності.

– Охарактеризувати концепції конституційної та політичної відповідальності у працях вітчизняних прихильників позитивістської парадигми зазначеного періоду.

– Проаналізувати історико-правові погляди на цивільну відповідальність у спадщині українських правознавців, які дотримувалися позитивістських підходів.

– Дослідити розвиток доктрини поліцейського права та поліцейської відповідальності в Україні XIX – початку XX ст., визначити її місце у формуванні загальної концепції юридичної відповідальності.

– Розкрити вчення О. Ф. Кістяківського про покарання та смертну кару як форму реалізації кримінальної відповідальності, визначити його значення для розвитку кримінально-правової доктрини.

– Проаналізувати кримінально-правові погляди Ф. В. Тарановського та М. К. Ренненкампа, виявити їхній внесок у розвиток позитивістського розуміння кримінальної відповідальності.

Методи дослідження були обрані відповідно до поставлених мети та завдань дослідження. Серед загальнонаукових методів наукового дослідження треба відзначити діалектичний, системно-структурний метод, історико-генетичний метод, герменевтичний метод. До конкретно-наукових методів віднесемо порівняльно-правовий, метод правового прогнозування. В роботі також використовувалися загально-логічні методи: аналіз і синтез, дедукція та індукція.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні одного з перших у вітчизняній правовій науці комплексних досліджень генезису, сутності та типології юридичної відповідальності в теоретичному доробку представників позитивістської парадигми кінця XIX – початку XX століття. Вперше концептуалізовано механізм реципіювання цих ідей у процесі формування сучасного самостійного інституту юридичної відповідальності в Україні, що дозволило обґрунтувати тяглість та спадковість національної юридичної доктрини.

У результаті проведеного дослідження сформульовано нові наукові положення й висновки, зокрема:

уперше:

– визначено загальний підхід правознавців-представників позитивістської парадигми в період з середини XIX – початку XX сторіччя в Україні до трактування сутності і форм юридичної відповідальності: юридична відповідальність розглядалась як кінцевий результат реалізації норми права, що проявляється в її порушенні. Найбільш повно це розглядалось в межах кримінального права, тому що санкція найбільш повно формулювалась в нормі кримінального права.

– систематизовано підходи до цивільної, поліцейської, кримінальної та політичної відповідальності, виявлено їхні концептуальні особливості та простежено взаємозв'язок між окремими видами відповідальності у контексті формування загальної доктрини юридичної відповідальності.

– визначено та проаналізовано внесок українських прихильників юридико-позитивістського напрямку другої половини XIX – початку XX століття у формування доктрини гуманізації покарання. Розкрито

концептуальні засади їхніх підходів, показано вплив позитивістської доктрини на трансформацію уявлень про мету та зміст покарання, а також окреслено значення цих ідей для розвитку національної правової думки та подальшої еволюції інституту юридичної відповідальності.

удосконалено:

– наукові підходи до визначення еволюції методології дослідження історії юридичної відповідальності в межах позитивістської школи права. Обґрунтовано, що методологічний інструментарій представників цієї школи трансформувався від класичного порівняльно-правового аналізу державно-правових інститутів до комплексного плюралістичного підходу. Доведено, що цей підхід інтегрував у собі філософську рефлексію, історичну ретроспективу та соціальний контекст, що дозволило забезпечити багатогранне дослідження генезису юридичної відповідальності.

– концептуальні положення щодо критеріїв класифікації злочинів у науковому доробку представників юридико-позитивістської школи України другої половини XIX – початку XX століття. Виявлено генетичний зв'язок між тогочасними класифікаційними моделями та нормами вітчизняного кримінального законодавства, що дозволило довести: розроблені позитивістами підходи до структурування кримінальних правопорушень стали теоретичним підґрунтям для законотворчої техніки минулого та продовжують впливати на сучасну архітектуру кримінальної відповідальності.

дістали подальшого розвитку:

– теоретичні уявлення про роль М. К. Ренненкампфа у розвитку вчення про покарання; зокрема, дістали подальшого розвитку аргументи щодо пріоритетності принципів індивідуалізації та етичної співмірності відповідальності. Доведено, що в основі концепції вченого лежить вимога відповідності покарання ступеню провини особи передусім у морально-етичному вимірі, що переважає над суто матеріальною оцінкою заподіяної шкоди.

– наукові підходи до диференціації понять «комплексний» та «міжгалузевий» інститут стосовно природи юридичної відповідальності. Аргументовано тезу про те, що юридична відповідальність є саме комплексним інститутом, оскільки вона об'єднує суспільні відносини, розташовані в різних галузях права, проте інтегровані спільним предметом регулювання та специфічною системою принципів. Уточнено розмежування: на відміну від міжгалузевості як суми різнорідних відносин, комплексність інституту юридичної відповідальності полягає в органічній єдності методів та способів правового впливу при збереженні галузевої специфіки.

– наукові положення щодо компаративістського аналізу О. Ф. Кістяківським генезису теорії покарання в країнах Західної Європи та Російської імперії. Обґрунтовано його роль у формуванні гуманістичної парадигми кримінальних санкцій через критичне осмислення інституту смертної кари. Доведено авторську позицію вченого, згідно з якою смертна кара є неефективною з погляду превенції та безпеки, а її умовні переваги

(дешевизна та простота виконання) нівелюються руйнівними соціально-моральними наслідками, що не властиві жодному іншому виду покарання.

Основні положення, висновки й рекомендації дисертації оприлюднено на шести науково-практичних заходах:

1. Юридична відповідальність в українській юридико-позитивістській парадигмі наприкінці ХІХ – початку ХХ сторіччя. *II Міжнародна наукова конференція «ЛЮДИНА, КРИМІНОЛОГІЯ, НАУКА» Конференція присвячена 40-річчю діяльності в галузі освіти й науки та 65-річчю життя кримінолога Бужора Валерія Георгійовича 24 березня 2023 року м. Кишинів, Республіка Молдова.*

2. Сутність кримінальної відповідальності в працях представників української позитивістської доктрини середини ХІХ – початку ХХ сторіччя. *Матеріали конференцій МЦНД, (14.04.2023; Харків, Україна).*

3. Теорія покарання в працях прихильників позитивістської парадигми права наприкінці ХІХ – початку ХХ століття в Україні. *Матеріали конференцій МЦНД, (19.07.2024; Миколаїв, Україна).*

4. Методологія дослідження юридичної відповідальності в працях українських правознавців наприкінці ХІХ – початку ХХ століття в Україні. 20.09.2024; Одеса, Україна: *III Міжнародна наукова конференція «Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання».*

5. Вчення про смертну кару як форму кримінальної відповідальності в науковій спадщині О. Ф. Кістяківського. *Матеріали конференцій МЦНД, (12.07.2024; Хмельницький, Україна).*

6. Методологія наукових досліджень в трактовці представників правового позитивізму в Україні в ХІХ – початку ХХ століття. *Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VIII International Scientific and Theoretical Conference, September 5, 2025. Stockholm, Kingdom of Sweden: International Center of Scientific Research.*

Результати дисертації висвітлено у 4 публікаціях, що опубліковані у виданнях, які входять до переліку наукових фахових видань України, шести – у тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Дякую за увагу!

Завершивши доповідь, здобувач відповів на запитання учасників міжкафедрального наукового семінару.

ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ

Д.ю.н., проф. Бережна К.В. Максиме Олександровичу, Ви ознайомилися з поглядами закордонних авторів щодо юридичної відповідальності. До яких висновків Ви дійшли, чим їх погляди

відрізняються (якщо відрізняються) від трактувань сучасних вітчизняних правознавців?

Тороп М.О.

Розбіжності в поглядах щодо визначення юридичної відповідальності, з одного боку, є наслідком активних творчих пошуків дослідників, а з іншого — свідченням складності її змісту та глибинних властивостей її сутності. Звідси й поширене двоаспектне тлумачення відповідальності: як відповідальності за вчинене (минуле) або як відповідальності за майбутнє.

У межах першого підходу її визначають як кару за правопорушення; санкцію за порушення норми права; примус до виконання обов'язку; зазнання негативних наслідків, передбачених санкцією; обов'язок понести покарання; особливе охоронне правовідношення тощо.

З позицій другого підходу юридична відповідальність постає як позитивна категорія: необхідність виконувати певні дії, а не лише нести покарання; можливість діяти у визначеному напрямі; активний позитивний обов'язок; обов'язок, що випливає з правового припису, тощо.

Автори, що розробляють загально-теоретичні засади поняття «юридична відповідальність» та її сутності умовно можуть бути об'єднані у дві групи: 1) ті, які розуміють юридичну відповідальність у контексті теорії державного (державно-правового) примусу; 2) ті, які розглядають юридичну відповідальність у контексті теорії правовідносин. Ми погоджуємося з таким підходом, але треба зауважити, що він доволі формальний.

Пропонуємо ще один критерій покласти в основу розподілу підходів до розгляду співвідношення юридичної і соціальної відповідальності: автори, які розглядають соціальну і юридичну відповідальність як різні поняття, які співвідносяться як родові і видові поняття; другу групу авторів представляють прихильники тотожного розгляду соціальної і юридичної відповідальності.

Серед закордонних авторів, погляди яких досліджувались в дисертації, можна назвати Джона Гарднера, Герберта Гарта, Алека Валена, Норберто Боббіо та інш.

Основні положення їх теорії юридичної відповідальності можна визначити через такі положення:

По-перше, юридична відповідальність виступає окремою сферою для досліджень.

По-друге, юридична відповідальність відіграє критичну роль у захисті правопорядку та гарантуванні ефективності правових норм

В-третьих, юридична відповідальність носить ретроспективний характер, вона завжди є наслідком протиправного діяння, що відбулося в минулому.

В-четвертих, юридична відповідальність має примусовий характер.

В-п'ятих, юридична відповідальність передбачає накладення додаткових обмежень на правопорушника і включає в себе категорію покарання.

В-шостих, юридична відповідальність має об'єктивний та суб'єктивний виміри.

В-сьомих, юридична відповідальність – багатогранне явище. Юридичну відповідальність можна розглядати з різних точок зору: як правовий інститут, правовий засіб, міру примусу, суб'єктивний обов'язок тощо.

І на останок, юридична відповідальність займає особливе місце серед правових категорій. Серед схожих правових категорій (таких як заходи захисту, заходи оперативного впливу) юридичну відповідальність необхідно виділяти окремо, виходячи з її основного призначення та сутності.

Канд.юрид. наук, д.політ.н., проф. Алексєєнко І.Г.

Максиме Олександровичу, Ви досліджували підходи різних фахівців – прихильників позитивістської парадигми в юридичній спадщині вітчизняних авторів щодо сутності юридичної відповідальності. Чи з'ясували Ви особливості їх поглядів і в чому вони містяться?

Тороп М.О.

Треба відзначити, що сучасні дослідники теорії права розглядають юридичну відповідальність саме як самостійний інститут права, який логічно пов'язаний з розглядом таких тематик, як правопорушення, правова поведінка, правова культура, але не як їх елемент. Якщо проаналізувати науковий підхід до розгляду змісту і сутності юридичної відповідальності відомих українських правознавців, представників позитивістської теорії права в середині ХІХ – на початку ХХ сторіччя, то треба відзначити той факт, що більшість з них не розглядала юридичну відповідальність як самостійний інститут, а тільки як покарання за правопорушення.

Представники української юридичної позитивістської парадигми, незалежно від того, до якої течії цього вчення вони відносилися – до юридичної чи соціологічної – не розглядали юридичну відповідальність як самостійний інститут системи права, а трактували її як невід'ємну завершальну частину реалізації норми права і покарання за протиправну поведінку (і то тільки у випадку кримінального правопорушення).

Другою особливістю цього підходу можна назвати те, що більшістю авторів цього напряму розглядалась як юридична відповідальність тільки кримінальна відповідальність і ще не простежуються підвалини сучасної класифікації юридичної відповідальності. Тут треба зауважити, що наприклад, Ф. Тарановський ввів в науковий обіг дефініцію «політична відповідальність», яка стосується відповідальності за злочини проти держави.

Третьою характеристикою треба відзначити те, що вже в межах цієї доктрини починає формуватися такий важливий принцип юридичної відповідальності, як гуманізм у покаранні злочинника, який знаходить свій прояв в скасуванні смертної кари у другій половині ХХ сторіччя.

К.ю.н., доцент Заворотченко Т. М.: Максиме Олександровичу, чи стикнулися Ви при вивченні наукових надбань вітчизняних правознавців позитивістського напряму з трактуванням ними конституційної відповідальності?

Так, стикнувся, але не безпосередньо з конституційною відповідальністю, а з політичною відповідальністю. На мій погляд, її можна розглядати як передформу саме конституційної відповідальності.

Термін «політичний злочин» був введений у науковий обіг як раз прихильниками позитивістської теорії права. З одного боку, це питання було недостатньо повно розглянуто вітчизняними правознавцями і вони при трактуванні цього явища спирались, в більшості випадків, на досягнення в цьому напрямі закордонних науковців. Вони досліджували питання політичної відповідальності в рамках державного права. Одні автори вважали, що відповідальність міністрів не носила правового характеру і була суто політичною. Тобто, вони розглядали політичну відповідальність як таку, що не носить правовий характер, і ця відповідальність настає тільки у випадках порушення міністрами конституції і законодавства як посадовими особами.

Інші розглядали політичну відповідальність як відповідальність посадових осіб за особисті правопорушення, тому така відповідальність розглядалась судом і мала правовий характер. Але ця відповідальність носила особистий характер.

Класифікація форм політичної відповідальності носила розгалужений характер і мала доволі системний характер в працях англійських і німецьких авторів.

Тож, треба відзначити, що в теорію політичної відповідальності вітчизняні науковці привнесли свої цікаві моменти. Наприклад, Ф. Тарановський додав до цієї теорії розгляд політичної відповідальності, як відповідальності звичайної фізичної особи проти держави у формі заколотів проти царя. Як констатував правознавець, досягненням того часу було встановлення індивідуальності відповідальності, коли під покарання не підпадали члени сім'ї і близькі родичи.

Щодо поглядів О. Жиліна, то він, спадкуючи західно-європейську традицію вже розглядав політичну відповідальність саме як відповідальність посадових осіб. Але, при цьому, він пропонував розмежувати відповідальність посадової особи при виконанні свої повноважень, що закріплені в конституції і законодавстві, і відповідальності посадової особи при правопорушеннях, що здійснюються фізичною особою (грабіж, вбивство, наклеп). І в цьому випадку така відповідальність носить кримінально-правовий характер.

Дослідження визначених питань потребує подальшої розробки, тому що конституційна відповідальність в теорії юридичної відповідальності найменш розроблена, а що стосується її практичної реалізації, то вона потребує подальшого удосконалення і введення більш конкретних покарань для посадових осіб, що знаходять на вершині бюрократичної (в кращому розумінні цього слова) піраміди.

Д.ю.н., доц. Капітаненко Н.П.:

Максима Олександровичу, які методи дослідження Ви використовували для характеристики інституту юридичної відповідальності?

Мною методи дослідження були обрані відповідно до поставленої мети та завдань. Серед загальнонаукових методів наукового дослідження треба відзначити діалектичний, системно-структурний метод, історико-генетичний метод, герменевтичний метод. До конкретно-наукових методів віднесемо порівняльно-правовий, метод правового прогнозування. В роботі також використовувалися загально-логічні методи: аналіз і синтез, дедукція та індукція.

- Діалектичний метод використано для аналізу юридичної відповідальності у її постійному розвитку та взаємозв'язку з глобальними соціально-політичними змінами. Він дозволив розглянути юридичну відповідальність як складне динамічне правове явище (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1).
- Системно-структурний метод — дозволив розглянути юридичну відповідальність як цілісний інститут і визначити особливості розгляду місця юридичної відповідальності в системі права українськими вченими-позитивістами кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя (підрозділ 2.1).
- Історико-генетичний метод став ключовим при вивченні наукової спадщини українських правознавців (зокрема О. Ф. Кістяківського). З його допомогою простежено еволюцію поглядів на караність та справедливість як засадничих принципів юридичної відповідальності (підрозділи 3.1, 3.2).
- Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення поглядів українських вчених -правознавців кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя з приводу різних видів юридичної відповідальності і визначення їх особливостей (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4).
- Герменевтичний метод використано для глибинного тлумачення текстів видатних українських вчених-правознавців, що дозволило розкрити правові та соціальні аспекти юридичної відповідальності (розділи 2, 3).
- Метод правового прогнозування — на основі виявлених історичних закономірностей визначено вектори трансформації юридичної відповідальності в умовах сучасної глобальної невизначеності.
- Шляхом аналізу було детально досліджено окремі погляди представників українського позитивізму (О. Кістяківського, М. Ренненкампфа та ін.) щодо природи покарання та відповідальності. Подальший синтез цих поглядів дозволив відтворити цілісну картину еволюції доктрини гуманізації права в Україні на зламі ХІХ–ХХ століть, об'єднавши розрізнені ідеї у єдину концептуальну систему підрозділи 3.1, 3.2). Завдяки індуктивному методу було узагальнено наукові доробки українських правознавців, що дозволило констатувати наявність самобутньої інтелектуальної традиції гуманізму. Водночас дедуктивний метод забезпечив можливість простежити вплив загальних засад позитивізму на формування архітекτονіки сучасного кримінального законодавства України (розділ 3).

- *діалектичний* – для дослідження розвитку і змін факторів формування поглядів на сутність та види юридичної відповідальності;
- метод аналізу та синтезу дав можливість розкрити сутність інституту юридичної відповідальності як системи визначених наслідків для правопорушника : від усвідомлення особистої вини до утиску прав правопорушника;
- *історико-правовий* – для розкриття генезису ключових етапів становлення та розвитку інституту юридичної відповідальності, сучасного стану наукових досліджень;
- *порівняльно-правовий метод* застосований для порівняння основних положень вчень видатних українських правознавців середини XIX – початку XX сторіччя про юридичну відповідальність і в сучасності;
- *аксіологічний метод* дозволив надати оцінку правового інституту юридичної відповідальності з точки зору реалізації в ній основних принципів права – справедливості, рівності та верховенства права.

- **Д.ю.н., проф. Патерило І.В.:**

Максиме Олександровичу, впродовж попередньо питання до Вас. Чи відзначили Ви у досліджених працях видатних науковців-правознавців якийсь превалюючий метод дослідження, особливо історико-правових явищ?

Так, і цей метод порівняльний. Питання методології наукових досліджень постійно розглядались науковцями-правознавцями, тому що повнота, достовірність, наповненість знань про право неможливі без використання наукового інструментарію. В кожній науковій течії той чи інший метод дослідження вважався ведучим. Дане положення проявилось і в позитивістській правовій парадигмі, де найбільш результативним методом дослідження історії права був визнаний порівняльний – філософсько-порівняльний, історико-порівняльний, порівняльно-правовий. Така різносторонність дослідження пояснюється складністю і багатоаспектністю права як суспільного явища. Ці методи були ретельно розглянуті видатними українськими правознавцями другої половини XIX сторіччя О. Ф. Кістяківським і С. В. Пахманом.

Цей метод уможлилював інтеграцію знань різних наук і створення найбільш цілісної картини виникнення та розвитку права та юридичної відповідальності. Вчені довели ефективність цього методу як універсального інструмента вивчення права у динаміці його розвитку та в контексті загально-соціальних змін.

ВИСТУП НАУКОВОГО КЕРІВНИКА:

Добрий день, шановні члени семінару, шановні присутні!

Мій офіційний відгук з оцінкою роботи аспіранта 4 року навчання Торопа Максима Олександровича подано до відділу аспірантури та головуєчому на засіданні сьогоднішнього міжкафедрального наукового семінару.

Тороп Максим Олександрович з 2022 року по 2025 рік навчався в аспірантурі Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара з метою здобуття наукового ступеню «доктор філософії». До вступу в аспірантуру Тороп М.О. закінчив Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара в 2012 році, після цього мав досвід юридичної практики.

Індивідуальний план наукової роботи асп. Торопом М.О. виконаний своєчасно у повному обсязі. При цьому, ним виконані всі види робіт, пов'язані з проведенням дисертаційного дослідження та оформлення його результатів. При проходженні в аспірантурі викладацької практики аспірант представив головні положення дослідження у контексті аналізу формування сучасної правової системи України та впливу на цей процес положень позитивістсько-правової теорії.

Аспірант дійшов комплексних та ґрунтовних висновків:

Юридична відповідальність у сучасній правовій доктрині постає як багатогранна категорія, що охоплює не лише правові, а й моральні, соціальні та політичні виміри. Її сутність визначається через поєднання нормативного закріплення та практичного застосування. Сучасне бачення юридичної відповідальності відрізняється системністю і комплексністю. В сучасній теорії права вона розглядається з наступних позицій:

1. Юридична відповідальність – це правовідносини.
2. Юридична відповідальність розглядається як юридичний обов'язок.
3. Юридична відповідальність як процес реалізації санкції.

Останній підхід був притаманний прихильникам позитивістської правової парадигми, мав свій прояв і закріплення у багатьох національних законодавствах у ХХ сторіччі і зараз знаходить своїх прихильників.

Дисертант дотримується того погляду, що юридична відповідальність є правовідносинами, в яких обидві сторони – правопорушник і потерпілий – набувають при порушенні норми права суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Безумовно, юридична відповідальність - багатоаспектне правове явище, тож надана характеристика деяких існуючих серед сучасних теоретиків права підходів до розгляду цього явища показує складність, багатоаспектність цього правового явища, складну і системну категорію. Це показує напрями подальших досліджень і формування сучасної теорії юридичної відповідальності, як одного з системоутворюючих інститутів права.

По-друге, коли розглядається місце юридичної відповідальності в загальносуспільній системі відповідальності, ми притримуємось того положення, що соціальна і правова (юридична) відповідальності не є тотожними поняттями: «юридична відповідальність, яка настає за порушення норм права - це різновид соціальної відповідальності, яка настає за порушення різних соціальних норм (права, моралі, звичаїв, корпоративних норм). Доречно наголошено на тісному зв'язку соціальної та юридичної відповідальності, але, при цьому, відзначено нетотожність цих понять і їхньому співвідношенні як загального та особливого.

Важливим, на наш погляд, є ствердження, що «соціальна відповідальність являє собою єдність двох складових: відповідальності особи і відповідальності держави і суспільства.

Тобто, юридична відповідальність має двосторонній характер: держави перед індивідом, і особи перед державою. Але в цьому процесі задіяно три суб'єкта – індивід, держава, суспільство. Вони взаємопов'язані і постійно впливають один на одного.

Таким чином, соціальна відповідальність завжди передбачає дотримання норм, узгоджених з об'єктивними законами природи й суспільства. Вона виникає тоді, коли дії людини мають суспільну значущість і регулюються системою соціальних норм. Протягом додержавного існування суспільство випрацьовувало загальноприйнятні норми співіснування індивідів, які надавали б їм можливість розвиватися далі і дійти до стадії державного розвитку. Держава була вимушена закріпити у вигляді правових норм найбільш розповсюджені норми поведінки, а більшість з них залишилась у вигляді морального імператива, який не має державного закріплення.

Тож, юридична відповідальність розглядається як складна суспільно-правова система, що має в своєму складі ще підсистеми, які досліджують не тільки різні види відповідальності, але повноту її розробленості.

Прихильники позитивістської парадигми виходили з розуміння юридичної відповідальності як складового елемента норми права, коли вона розглядалась у світлі реалізації санкції. Сучасні підходи до класифікації видів юридичної відповідальності демонструють тенденцію до диференціації та спеціалізації, що відображає складність суспільних відносин і потребу в гнучкому правовому регулюванні.

1. Зарубіжна правова наука пропонує широкий спектр дефініцій поняття «юридична відповідальність», які збагачують українську доктрину. Порівняльний аналіз показує, що спільним є акцент на правовій санкції як реакції держави, а відмінним — ступінь врахування моральних та соціальних чинників. розглядаючи підходи закордонних теоретиків права щодо сучасного розуміння юридичної відповідальності, автор з'ясував, що це питання досліджується скоріш з філософської точки зору, ніж з юридичної. Одні науковці (Дж. Гарднер) вважають, що в будь-якому разі, правопорушник намагається зберегти повний обсяг своїх можливостей і уникнути відповідальності, усвідомлюючи, що відповідальність – це втрата можливостей, звуження їх обсягу у порівнянні з іншими членами суспільства. Це загальні положення юридичної відповідальності, розглянуті. Він відзначив, що відповідальність не є чимось, чого слід уникати. Навпаки, вона є ознакою людської гідності, і заперечення своєї відповідальності може бути принизливим, навіть якщо робиться з найкращих намірів.

Водночас уникати негативних наслідків, пов'язаних із відповідальністю, можна не шляхом заперечення самої відповідальності, а шляхом наведення виправдань або підстав для виправдання.

Інші вважають, що в основу розуміння сутності юридичної відповідальності покладено усвідомлення особою негативних наслідків своїх

дій та психологічне переживання особою зовнішніх і внутрішніх почуттів, які сформовані залежно від того, які цінності існують в тому суспільстві і які закріплені державою у вигляді обов'язкових правил. Але при цьому, проявляється людиноцентристська позиція, тому що сама особа сама визначає своє ставлення до правопорушення.

3. Методологія позитивістської парадигми заклала основу для системного дослідження юридичної відповідальності, сформувавши чіткі критерії її визначення та класифікації. Можна відзначити два основних найбільш розповсюджених методи досліджень, що згадувалися наукознавцями з цього приводу – історичний і порівняльний (в тому числі і порівняльно-правовий, і філософсько-правовий). Казати про повністю розроблену методологію правових досліджень скоріш неможливо, але, в будь-якому разі, без використання тих чи інших методів наукового пізнання неможливе отримання достовірних результатів дослідження. Потрібно також відзначити і використання вченими-позитивістами здебільше положень діалектичного методу (особливо це стосується соціологічного напрямку), бо ними розглядалось використання тих чи інших видів покарання залежно від економічних, політичних, правових та інших чинників.

Всі фактори права повинні бути досліджені, тому нова наука повинна була об'єднати свої зусилля з іншими науками, що досліджують суспільні явища, тому що право є явище суспільного характеру.

У юридичній науці за допомогою порівняльного підходу виявляються як свідомі, так і несвідомі запозичення однією національною правовою системою елементів іншої; відтворюються за аналогією окремі правові інститути, що існували у минулому в тій чи іншій системі; крім того, порівняння відкриває можливість здійснювати узагальнення, які дозволяють відтворювати історію права у її «чистому вигляді», абстрагуючись від часових і просторових трансформацій.

У законодавстві порівняння заміняє дослідження, яке законодавець не може зробити сам, для пошуку кращих засобів досягнення поставленої мети. У законодавчій роботі порівняння також полегшує технічну сторону цієї діяльності, дозволяє вирішувати багато питань використання права шляхом порівняння законодавств різних країн:

Ці вказані методи можуть розширювати своє завдання: порівнювати свій найближчий предмет з системами та історією права у інших і навіть у всіх народів. Подібне порівняння за подібністю і різницею буде затверджувати і підвищувати пізнання, тому що чим ширше коло явищ, які досліджуються, тим вище повинні бути наукові висновки.

Тож треба констатувати, що прихильники позитивістської парадигми в юриспруденції створили доволі чітку, розроблену методологію юридичних досліджень і викладання юридичних дисциплін. М. Ренненкампф влучно зауважив, що крім цих названих методологій необхідно розробляти методологію дослідження юридичної практики. Саме з цього приводу він характеризував такий метод, як екзегетичний метод, який може бути результативним і у цій сфері.

4. Українські правознавці кінця XIX – початку XX ст. запропонували різноманітні концепції юридичної відповідальності, які відображали як загальноєвропейські тенденції, так і специфіку національного правового розвитку. Юридична відповідальність не розглядалась ними як самостійний інститут права. Вона розглядалась на тлі відповідальності за порушення права у вигляді санкції. Зокрема, вважалось що дійсно санкція в чистому вигляді притаманна кримінальному праву, всі інші види відповідальності є тільки відновленням порушених прав суб'єкта правовідносин. Тобто, одночасно юридична відповідальність розглядається як санкція і як правовідносини залежно від сфери правопорушення. Тому юридична відповідальність розглядалась у формі покарання.

Сучасне розуміння покарання і трактування його змісту Ф. Тарановським, М. Ренненкампом, М. Гредескулом, Ю. Гамбаровим, О. Жиліним різняться між собою. Вони не виділяли різноманітні види юридичної відповідальності, бо, на їх думку, зміст терміну «покарання» вміщає в собі позбавлення фізичного і морального характеру і це притаманно тільки покаранню в кримінальному праві. Що стосується інших видів санкцій, то вони направлені на відновлення втрачених благ морального і майнового характеру і не призводять до фізичних страждань-обмежень для правопорушника.

Покарання авторами розглядалось тільки в рамках кримінальної відповідальності, як міру особистих страждань правопорушника, позбавлення визначеної кількості благ винної особи. Щодо інших видів юридичної відповідальності, то М. Ренненкампф виділяв кримінальні, цивільні і поліцейські правопорушення (умовно види правопорушень тягнуть за собою визначений вид відповідальності), Ф. Тарановський – кримінальні і цивільні, хоча в іншій праці він додав і політичні правопорушення. Тут потрібно зауважити, що цей поділ надавався відповідно до видів санкцій за критерієм досконалості.

М. Гредескул також надав види правопорушень залежно від ступеня досконалості санкції норми, але, при цьому, він ще і розглянув ступінь відповідальності правопорушника – позбавлення блага, страждання, покарання.

5. Конституційна та політична відповідальність у працях прихильників позитивізму розглядалась як необхідний інструмент забезпечення стабільності державного ладу та захисту суспільних інтересів. Вона мала не лише юридичний, а й морально-політичний вимір. Новий поштовх до дослідження конституційної юридичної відповідальності стався в середині XIX – початку XX століття був пов'язаний з демократичним подіями в Європі і появою позитивістської парадигми як філософського знання, так і юридичного. Це вплинуло на розуміння природи юридичної відповідальності, що проявилось в наступному дискурсі: чи може політична відповідальність мати правовий характер?

Такий підхід був підтвердженням складності цього правового явища і розумінням подвійної природи політичної відповідальності і подвійного

характеру суб'єкта цієї відповідальності. На сьогоднішній день питання конституційно-правової відповідальності в сучасній українській юриспруденції є найбільш спірними як в теоретичному, так і практичному сенсі. Проявляється це, в першу чергу, у тому наративі, що конституційно-правова відповідальність носить в більшості політичний характер, тому більш знаходиться не в правовій площині, а в політичній. Дійсно, заперечувати політичний характер конституційної відповідальності безглуздо, але таке відношення до відповідальності влади перед суспільством породжує відчуття безкарності, що ми і спостерігаємо в сучасному світовому миропорядку. Проглядається намагання влади в розуміння таких основоположних принципів буття, в тому числі і правового, як справедливість, рівність, карність інший сенс. Неможливо не визнавати, що циклічна історія людства неодноразово підтверджувала існування процесу перегляду моральних скрепів, але всі вони потерпіли фіаско в тому чи іншому вигляді. Чи встало людство зараз – питання найважливіше. І цей процес повинна очолити держава, але констатується зменшення довіри суспільства до держави в особі органів влади і посадових осіб. Такий стан справ був притаманний і періоду середини ХІХ – початку ХХ сторіччя.

Більшість прихильників позитивно-правової парадигми визнавали необхідність відтворення в суспільному і державному житті обов'язкових для цих сфер принципів – рівності і законності. Сучасне на той момент конституційне право знайшло вихід з цього положення, запровадивши як коректив цієї безвідповідальності відповідальність міністрів за акти глави держави; тому на міністрів покладається обов'язок контрастигувати всі державні акти глави держави. Правова відповідальність усіх посадових осіб у державі становить необхідну вимогу правової держави, гарантію правомірного управління.

Забезпечення законності у сфері державного управління досягається, зокрема, шляхом системного та ефективного контролю за правомірністю дій органів публічної адміністрації. Такий контроль має постійний характер і безпосередньо спрямований на управлінську практику, у зв'язку з чим жодна інша форма контролю не може повною мірою замінити його функціональне призначення.

Контроль з боку представницьких органів влади має загальний і переважно політичний характер та орієнтований насамперед на діяльність вищих органів виконавчої влади. Основним інструментом його реалізації виступає інститут політичної відповідальності міністрів перед парламентом. У цьому аспекті народне представництво виконує важливу гарантійну функцію щодо забезпечення прав і законних інтересів громадян у контексті визначення загального напрямку державної політики.

Таким чином, у науковій думці простежується дихотомія: колективна відповідальність держави як суб'єкта права (Ф. Тарановський) та індивідуальна відповідальність міністрів як носіїв влади (О. Жилін).

Конституційна відповідальність залишається найменш розробленим елементом у системі юридичної відповідальності, що потребує подальшої

доктринальної конкретизації. Практична реалізація цієї відповідальності вимагає розробки чітких механізмів та санкцій, спрямованих на посадових осіб, які займають ключові позиції в державному управлінні. Дослідження політичної відповідальності вітчизняними правознавцями значною мірою спиралося на зарубіжні концепції, що свідчить про необхідність формування власної, системної доктрини конституційної та політичної відповідальності в українському праві.

6. Цивільна відповідальність трактувалася крізь призму історико-правових умов, що дозволяло поєднувати теоретичні положення з практичними потребами суспільства. Це сприяло формуванню більш гнучкої системи приватноправових санкцій. М. Гредескул виділив відмінність цивільної відповідальності і кримінальної, розглянувши наслідки порушення суб'єктивного права та можливості його судового захисту. Він відзначав, що цивільна відповідальність в більшості випадків носить матеріальний характер, тому що правопорушник повинен відшкодувати заподіяну шкоду, якщо не у повному обсязі, то, хоча б, достатнім її еквівалентом. Безперечно, не можливо відновити те, що було остаточно втрачено, проте можна замінити одне іншим, рівноцінним, аби потерпілий отримав відшкодування завданих збитків. Тому правопорушника, насамперед, зобов'язують компенсувати економічний еквівалент тих утрат, яких зазнав потерпілий. Втім, існують випадки, коли навіть надання еквівалента неможливе. Це, наприклад, позбавлення життя, тілесні ушкодження, приниження честі тощо. У таких ситуаціях відновити знищене благо жодним еквівалентом неможливо. Проте заходів протидії правопорушенням усе одно необхідно вживати. Саме тому як санкцію, замість або поряд із вимогою надати еквівалент, застосовують заподіяння правопорушнику певного зла чи страждання.

М. К. Ренненкампф визначав сутність такого роду порушення як дії, що обмежують або ставлять під сумнів приватні права та майно іншої особи. Воно не руйнує загальний суспільний порядок, а лише зачіпає матеріальні інтереси конкретного суб'єкта. На відміну від кримінальних справ, цивільне правосуддя орієнтується на зовнішню законність. Суд не досліджує внутрішні мотиви чи «злу волю» порушника, а розглядає лише об'єктивні факти та надані дані.

Оскільки таке неправо виявляється переважно в майновій сфері, основним наслідком є відшкодування збитків (матеріальна винагорода). Лише у виняткових випадках застосовуються штрафи або особисте затримання.

Якщо порушення не завдало прямої матеріальної шкоди (наприклад, порушено форму договору), воно карається визнанням акта нікчемним (недійсним), що саме по собі є правовим наслідком.

Приватне неправо — це справа приватних осіб. Держава не втручається в неї самотійно: процес починається лише за скаргою потерпілого, і сторони мають право завершити суперечку мировою угодою на будь-якому етапі.

7. Доктрина поліцейського права та відповідальності стала важливим етапом у становленні адміністративно-правових засад. Вона відображала прагнення до впорядкування суспільних відносин через превентивні та каральні заходи, що згодом вплинуло на розвиток сучасного адміністративного

права України. Поліцейська відповідальність не розглядалась українськими відомими правознавцями середини ХІХ – початку ХХ сторіччя як самостійний інститут права, однак саме такий підхід заклав підґрунтя для формування сучасної адміністративної відповідальності і формування сучасного службового права, де закріплені відповідальність державних службовців як виконавців функцій держави.

Найбільш повно поліцейська відповідальність була розглянута М. К. Ренненкампом. Він зауважив, що окрім порушення цивільного та кримінального, є ще порушення або неправо поліцейське. Також була відзначена основна функція поліцейського права. Щодо сутності поліцейської відповідальності, то вона, як і інші види відповідальності розглядалась з точки зору неправа, як протилежності права. Поліцейське неправо охоплює переважно такі дії, які створюють умови для можливих правопорушень, сприяють вчиненню правопорушень або є небезпечними за своєю природою, у зв'язку з чим підлягають забороні. Водночас обов'язковою ознакою таких дій є наявність реальної небезпеки та фактичної можливості заподіяння шкоди чи вчинення правопорушення, зокрема у випадках виготовлення отруйних речовин, невиконання приписів щодо охорони громадського здоров'я, пожежної безпеки тощо. Лише незначна частина поліцейських правопорушень за своїм характером може бути віднесена до справжніх правопорушень у власному розумінні цього слова.

Оскільки поліцейське неправо не пов'язане ані зі спором про право, ані з наявністю умисної протиправної волі особи, а виявляється переважно у відсутності належної обачності чи недбалому ставленні до суспільно значущих інтересів, застосовувані за такі діяння поліцейські стягнення не мають характеру покарання у строгому, кримінально-правовому сенсі. Вони виражаються у формі короткострокових арештів, штрафів або доган і спрямовані передусім на попередження подібних порушень у майбутньому шляхом привернення уваги необережних осіб та спонукання їх утримуватися від дій, що є шкідливими або можуть створювати передумови для злочинної поведінки.

Частина поліцейського права, що займається запобіганням і припиненням злочинів, має особливо тісний зв'язок із кримінальним правом; межа між ними визначається в загальних рисах відмінністю предмета, мети та засобів; у подробицях же вона залежить від культури, потреб, характеру держави і буває надзвичайно різноманітною; нерідко трапляється, що проступки, які за своєю природою є поліцейськими, підлягають покаранням кримінальним, і навпаки.

Поліцейське неправо за часом свого розвитку з'являється пізніше за інші. Найбільш раннім є неправо кримінальне. Слабка суспільна влада первісних часів вважає легшим і дієвішим приборкання кримінальними покараннями навіть порушень приватних; і з іншого боку, нерозвиненість майнового обігу та правочинів, відсутність штучних заходів зміцнення майна дають мало приводів до приватних порушень; набагато частіше відбуваються відкриті заволодіння, захоплення, відмови у задоволенні [вимог].

Поліція та поліцейське право є найближчим і безпосереднім творінням сильної та організованої державної влади. У свідомості своїх обов'язків і сил держава бере на себе турботу про охорону, керівництво та сприяння всім державним функціям та інтересам, що бодай якось зачіпають суспільний організм. І слід зауважити, що захоплюючись своїм завданням, держави здебільшого переступають належні межі, намагаються попередити всі злочини, керувати всіма суспільними справами, надавати будь-яку допомогу.

Отже, формування наукових уявлень про поліцейське право та поліцейську відповідальність у ХІХ – на початку ХХ століття відбувалося в контексті розвитку публічного права та становлення концепції правової держави. Поліцейське право розглядалося як інститут, що забезпечує громадський порядок, безпеку та виконання державних приписів, але поступово воно було інтегроване в адміністративне право.

У працях німецьких та українських учених (Р. фон Моль, Л. фон Штейн, О. Майер, Г. Єллінек, М. Бунге, М. Цитович, І. Тарасов, О. Антонович) закладалися теоретичні основи розмежування між свавільним застосуванням сили та правомірними заходами державного примусу. Поліцейська відповідальність тлумачилася як різновид адміністративної відповідальності, спрямованої не лише на покарання, а й на забезпечення балансу між публічними інтересами держави та приватними правами громадян.

Вона мала превентивний характер: застосовувалася у формі арештів, штрафів чи доган, головним чином для запобігання небезпечним діям і недбалому ставленню до суспільних інтересів. При цьому поліцейське неправо розумілося як протилежність права, що охоплює дії, які створюють умови для правопорушень або становлять загрозу безпеці.

Таким чином, у доктрині ХІХ – початку ХХ століття поліцейська відповідальність не була самостійним інститутом, але саме її концептуальне осмислення стало підґрунтям для формування сучасної адміністративної відповідальності та службового права, де закріплюється відповідальність державних службовців як виконавців функцій держави.

Загалом, спадщина українських учених цього періоду заклала фундамент для подальшого осмислення природи юридичної відповідальності, поєднавши історичний досвід із прагненням до модернізації правової системи.

8. О. Ф. Кістяківський розробив глибоке вчення про покарання та смертну кару, наголошуючи на їхньому правовому та моральному вимірі. Він підкреслював, що злочин є зовнішнім проявом волі, а покарання має бути співмірним і справедливим. Його концепція смертної кари відображала складний баланс між необхідністю захисту суспільства та гуманістичними ідеями, що робить її актуальною для сучасних дискусій про допустимість найвищої міри покарання. Підсумовуючи основні положення теорії покарання О. Ф. Кістяківського, треба зауважити, що у межах класичної кримінально-правової теорії сформовано комплекс іманентних якостей, якими має володіти раціональна санкція в умовах розвиненого правопорядку. Ефективне покарання повинно відповідати п'яти фундаментальним критеріям:

- Індивідуалізація: санкція має бути персоналізованою та вражати виключно особу злочинця. Це розглядається як інструмент остаточного подолання архаїчних форм колективної відповідальності родини за дії індивіда.

- Соціальна універсальність: рівність покарання для представників усіх верств суспільства без жодних станових привілеїв.

- Гуманізація: категорична відмова від завдання фізичних мук, спотворень та катувань. Пріоритет надається духовному стражданню та правообмеженням, що випливають із самої природи покарання.

- Подільність (масштабованість): здатність міри примусу до кількісних та якісних змін відповідно до ступеня індивідуальної вини. У цьому контексті тюремне ув'язнення визнається найбільш раціональним видом кари.

- Реверсивність (скасовуваність): юридична можливість відміни покарання та повної реабілітації особи у разі встановлення судової помилки.

9 Ф. В. Тарановський та М. К. Ренненкампф, як представники позитивістського напрямку, акцентували на індивідуалізації кримінальної відповідальності та співмірності покарання ступеню вини. Вони підкреслювали, що санкції повинні застосовуватися лише до винної особи й враховувати її індивідуальні особливості. Їхні концепції відображають прагнення до поєднання законодавчих норм із судовою практикою, що забезпечує більш справедливе застосування кримінальних санкцій. У цілому, кримінально-правові погляди українських учених кінця XIX – початку XX ст. стали важливим етапом у становленні сучасного розуміння кримінальної відповідальності як різновиду юридичної відповідальності.

Отже, юридична відповідальність є складною категорією, яка розвивалася під впливом як міжнародних доктринальних підходів, так і національної правової традиції. Українські правознавці кінця XIX – початку XX ст. зробили вагомий внесок у формування теоретичних засад відповідальності, зокрема у сферах конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального права. Їхні ідеї залишаються актуальними й сьогодні, оскільки дозволяють поєднувати історичний досвід із сучасними викликами правової науки та практики. Позитивістська парадигма забезпечила системність і чіткість у дослідженні юридичної відповідальності, проте сучасна доктрина прагне інтегрувати її з гуманістичними та соціологічними підходами. Історико-правовий аналіз показує, що система покарань і санкцій формується суспільним життям і залежить від культурних та політичних чинників, що пояснює різноманітність у їхньому значенні та застосуванні в різних народів і епох. Дослідження спадщини українських учених кінця XIX – початку XX ст. дозволяє краще зрозуміти сучасні проблеми юридичної відповідальності та шукати шляхи їхнього вирішення на основі поєднання історичного досвіду й сучасних доктринальних підходів.

Робота написана ґрунтовно, логічно та послідовно, а стиль викладення матеріалу доступний для сприйняття, не зважаючи на складну історико-правову тематику.

Вважаю, що аспірант Тороп М. О. успішно впорався з виконанням індивідуального навчального плану у повному обсязі.

Вважаю, що дисертаційна робота Торопа Максима Олександровича на тему: «Гене́за юридичної відповідальності в юридико-позитивістській парадигмі в Україні наприкінці ХІХ - першій половині ХХ сторіччя» на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право є самостійно виконаною кваліфікаційною науковою працею на актуальну тему, одержані ним результати є новими, мають теоретичне й практичне значення у галузі теорії та історії права.

Дисертація, у цілому, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії затвердженого постановою Кабінету Міністрів № 44 від 12.01.2022р. (в редакції 01.01.2024р.)

Автор роботи Тороп Максим Олександрович, за всіма набутими компетентностями, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право. Вважаю, що робота може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді. Сподіваюсь на підтримку членів наукового семінару.

Дякую за увагу!

ВИСНОВКИ ФАХІВЦІВ-ЕКСПЕРТІВ:

д-р. юрид. наук, проф.Сачко О.В.

Шановні колеги та присутні! Ми заслухали ґрунтовну доповідь за результатами дисертаційного дослідження. Глибокі знання та навички, набуті Максимом Олександровичем під час навчання в аспірантурі, дозволили йому впевнено та на високому науковому рівні відповідати на всі поставлені запитання та зауваження.

Окремо хочу наголосити на високому науковому рівні представленої роботи. Здобувач успішно виконав усі кваліфікаційні вимоги, включаючи освітню та наукову складові, забезпечив достатню кількість публікацій та широку апробацію результатів дослідження.

Автору вдалося дослідити різні підходи до розуміння і трактування сутності юридичної відповідальності відомими українськими правознавцями другої половини ХІХ – початку ХХ сторіччя.

Мені, як фахівцю в галузі кримінального права, особливо було цікаво ознайомитися з історією становлення кримінальної відповідальності. Йому вдалося доказати, що гуманізація кримінального покарання – проблема, яка розглядалась вже в середині ХІХ і виступи за якомога ретельного застосування смертної кари вже тоді цікавила учених-правознавців. Вони творили в період кардинальних світових змін економічного, політичного та ідеологічного характеру. У зв'язку з глобальними цивілізаційними змінами, що відбуваються у сучасних державах у різних куточках світу, формування череди тоталітарних режимів, входження до органів влади представників партій

правого спрямування, на нашу думку, почалися і зміни у відношенні до смертної кари як виду кримінальної відповідальності. Смертна кара зберіглася і в деяких демократичних країнах (прикладом є Сполучені Штати Америки). Все частіше у антидемократичних країнах (навіть якщо вони позиціонують себе, як формально демократичні) звучать заклики переглянути підходи до засад кримінальної відповідальності і повернутися до смертної кари. Це допоможе, на думку голів цих держав, тримати населення в стані постійного контролю і страху. Існування майже вісімдесят останніх років тенденції до ще більшої гуманізації кримінального покарання (прикладом може в цьому сенсі служити зміни до Кримінального кодексу України в частині введення поняття «кримінальний проступок»). Тож можна констатувати у сучасному світі наявність двох тенденцій щодо жорстокості кримінального покарання: подальша гуманізація і перевиховування злочинця і навпаки – повернення до смертної кари для залякування населення або збереження вікових релігійно-судових традицій (суд шаріату). Людство знову опинилося в точці біфуркації – зробити більш жорстку кримінальну відповідальність (хоча б за воєнні злочини) чи гуманізувати цей процес далі. Такий стан справ виникає в історії людства не вперше, тому потрібно обов'язково досліджувати особливості цього стану для кращого розуміння напрямів подальшого розвитку людства. Автору як раз вдалося показати ці кардинальні зміни соціальних і політичних факторів, що впливають на становлення інституту юридичної відповідальності.

Основні положення й висновки дисертаційної роботи Торопа Максима Олександровича відповідають чинним вимогам Міністерства освіти і науки України, що висуваються до дисертаційних робіт. Враховуючи все викладене вважаю, що ми маємо підтримати цю роботу і рекомендувати її для захисту в разовій раді за спеціальністю 081 Право.

канд. юрид. наук, доц. Лахова О.В.:

Хочу відзначити те, що у дослідженні особлива увага приділяється науковому аналізу інституту юридичної відповідальності, який розглядається у ретроспективному форматі та з урахуванням глобалізаційних процесів сьогодення. Зміст дисертаційної роботи Торопа М.О. логічний, виклад матеріалу послідовний, тема дослідження достатньою мірою розкрита.

Для наукової спільноти представляє інтерес сформований дисертантом висновок про те, що в основі сучасного стану розвитку інституту юридичної відповідальності лежать наукові надбання правознавців-позитивістів, які вплинули на становлення юридичної відповідальності в законодавстві кінця XIX – XX сторіччя.

Юридичну відповідальність розглядали в рамках реалізації права, як логічне продовження норми права, застосування санкції.

Покарання авторами минулого розглядалось тільки в рамках кримінальної відповідальності, як міру особистих страждань правопорушення, позбавлення визначеної кількості благ. Щодо інших видів

юридичної відповідальності, то виділяли кримінальні, цивільні і поліцейські правопорушення (умовно види правопорушень тягнуть за собою визначений вид відповідальності), а також і політичні правопорушення. Тут потрібно зауважити, що цей поділ надавався відповідно до видів санкцій за критерієм досконалості. Сутність юридичної відповідальності розглядали як позбавлення блага, страждання, покарання. Автору вдалось проаналізувати ці особливості і простежити кореляційний зв'язок між видом відповідальності і формою відповідальності.

Досить високий рівень та автентичність наукової новизни результатів дисертаційної роботи Торопа М.О. свідчать про його спроможність здійснювати ґрунтовні наукові дослідження.

Сформульовані у дисертаційній роботі наукові положення та висновки базуються на теоретико-методологічних засадах теорії права, узагальненні існуючих ідей та поглядів сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців, використанні комплексу загальнонаукових і спеціальних методів. Наукові положення дисертації є теоретично та практично обґрунтованими.

Формальності виконані в повному обсязі. Достатня кількість публікацій.

Я підтримую цю роботу і пропоную винести позитивне рішення нашого фахового семінару та рекомендувати її до захисту в разовій спеціалізованій раді за спеціальністю 081 Право.

В ОБГОВОРЕННІ ДИСЕРТАЦІЇ Торопа М.О. ВЗЯЛИ УЧАСТЬ:

д-р юридичних наук, проф. Бережна К.В.: Дисертаційна робота Торопа Максима Олександровича є цілісним завершеним науковим дослідженням, що справляє позитивне загальне враження. Аналіз змісту дисертації дає підстави стверджувати про високий рівень володіння здобувачем проблематикою обраної теми, його здатність до самостійної та ефективної наукової діяльності, належне володіння методологією наукових досліджень, а також сформовані вміння й навички опрацювання специфічної джерельної бази, до яких можна віднести праці видатних українських правознавців кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя. Положення, сформульовані за результатами наукового пошуку відрізняються системністю та логічністю викладення, винесені на захист є достатньо аргументованими й містять цікаві висновки, що дають змогу зрозуміти витоки формування сучасної правової системи України.

У цілому, з огляду на достатньо високий рівень виконання дисертаційної роботи, вважаю за доцільне рекомендувати наукове дослідження здобувача Торопа М.О. до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді зі спеціальності 081 «Право».

Канд.юрид. наук, д.політ.н., проф. Алексєнко І.Г.

Дисертаційна робота Торопа Максима Олександровича є завершеним самостійним науковим дослідженням, що справляє позитивне загальне враження. Аналіз змісту дисертації дає підстави для висновку про високий

рівень теоретичної підготовки здобувача, ґрунтовне володіння ним проблематикою дослідження, знатність до самостійної та результативної наукової діяльності, належне володіння методологією наукового пізнання, а також уміння та навички опрацювання широкої джерельної бази. Положення, сформульовані за результатами проведеного наукового пошуку та винесені на захист, є достатньо обґрунтованими й містять вирішення важливих теоретичних і практичних питань, спрямованих на розуміння положень сучасної української правової доктрини і впливу на її становлення поглядів видатних українських правознавців минулого в межах позитивістської парадигми.

У цілому, з урахуванням високого рівня виконання дисертаційної роботи, наукове дослідження Торопа М.О. доцільно рекомендувати до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді зі спеціальності 081 «Право».

д-р юридичних наук, доц. Капітаненко Н.П.:

Наукова робота Торопа Максима Олександровича імponує мені новизною, методологічним і теоретичним значенням. Потрібно констатувати, що питання загальнотеоретичного значення все менш останнім часом розглядаються в дисертаційних дослідженнях. Це можна розглядати як прогалину у побудові загальної картини правового життя сучасної України. Тому приємно, що сьогодні ми розглядаємо роботу, яка містить авторський підхід до історико-правового дослідження такого важливого та багатогранного правового інституту, як юридична відповідальність. Під час виступу Тороп М.О. впевнено відповідав на поставлені питання, що вказує на вільне володіння проблематикою та орієнтуванням у визначеній тематиці. Дисертаційне дослідження є завершеною науковою працею, відчуваються доволі висока якість роботи.

Я підтримую цю роботу Торопа Максима Олександровича та впевнена, що вона може бути рекомендована до захисту в разовій раді.

д-р. юрид. наук, проф. Патерило І.В.:

Доповідь здобувача відзначалася високим рівнем володіння матеріалом та значною часткою особисто отриманих результатів. Були продемонстровані актуальні наукові результати й задачі, а наявність перспективних ідей закладає міцне підґрунтя для майбутніх досліджень.

Логічна структура дисертації обрана вдало, що сприяло повному розкриттю теми, ефективному виконанню поставлених завдань і чіткому формулюванню висновків та рекомендацій. Сама доповідь була добре структурована. Варто відзначити, що здобувач Максим Олександрович впевнено відповідав на всі запитання.

Обґрунтованість наукових положень забезпечена ґрунтовним аналізом широкого кола джерел: релевантних вітчизняних і зарубіжних досліджень,

Підтримую висновки попередніх доповідачів щодо актуальності, наукової новизни та достовірності роботи, які представлені на належному

рівні. Рекомендую дисертацію до захисту на разовій спеціалізованій вченій раді та бажаю успіхів у подальших наукових пошуках.

К.ю.н., доц. Заворотченко Т.М.

Дисертаційна робота Торопа Максима Олександровича є завершеним науковим дослідженням, у межах якого повно і ґрунтовно розкрито обрану тему та в повному обсязі виконано поставлені завдання. Дослідження характеризується наявністю глибокого теоретичного аналізу сутності, видів юридичної відповідальності, що має важливе значення для подальшого розвитку теорії юридичної відповідальності та удосконалення законодавчої бази України у визначеному секторі. Україні потрібно намагатися досягнути європейських стандартів конституційної юридичної відповідальності, що сприятиме укріпленню поваги до держави, як основного регулятора правових відносин і особистої відповідальності політичних діячів за наслідки своєї діяльності під час каденції.

Виклад матеріалу є логічним, послідовним і добре структурованим, стиль викладу відповідає вимогам наукового мовлення.

Наукова робота Торопа М.О. на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» є підготовленою та може бути рекомендована до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

Головуюча, д-р юридичних наук, проф. Корнякова Т.В. , професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара:

Чи є ще бажаючі виступити? Якщо бажаючих немає, то давайте перейдемо до обговорення висновку.

ВИСНОВОК

Актуальність теми дисертації.

В сучасному світі відбуваються кардинальні зміни в політичному та економічному житті, проглядаються наміри зміни сфер впливу розвинутих країн, в різних кутах світу спалахують локальні воєнні конфлікти і світ входить в стан невизначеності – нерозуміння подальших напрямів розвитку людської спільноти. Більшість ще не усвідомлює цього стану, наддержавні інституційні структури також не встигають за тими змінами, що відбуваються в державному житті, показують свою нежиттєздатність. Скоріш за все, період ефективного економічного, політичного, соціального розвитку людства якщо не змінюється кардинально, то змінюється в більшій своїй частині.

Юридичну відповідальність, як складне соціальне явище, можна розглядати з декількох точок зору : як складову правового статусу особи, як кінцеву стадію реалізації норми права і принципу верховенства права, як показник невідворотності покарання за вчинення правопорушення, а також з точки зору визначення її місця у системі правових явищ та її ролі як

соціального регулятора. Як один із найбільш ефективних інститутів регулювання соціальних відносин, юридична відповідальність формується і застосовується відповідно до багатьох факторів – форми держави, стану правової культури і правосвідомості відповідної людської спільноти, правової системи і багатьох інших. Це підтверджує думку про те, що юридична відповідальність є динамічним явищем, що повинно відповідати історичним умовам, що склалися в тій чи іншій країні. І хоча вважається, що основні принципи права є аксіоматичними, але, треба зауважити, що їх зміст може перетворюватися згідно зі змінами, що відбуваються у відповідному суспільстві.

В науковому середовищі, що займається дослідженням природи юридичної відповідальності, постійно точиться дискусія щодо генези юридичної відповідальності. В сучасних умовах зміна парадигми всеохватного гуманізму на більш жорстке регулювання суспільних відносин і більшого контролювання суспільства з боку держави вбачається необхідним проаналізувати юридико-позитивістський підхід до визначення вищезначених положень українських дослідників кінця XIX – початку XX сторіччя, як О. Ф. Кістяківський, С.В. Пахман, М.І Палієнко, М. К. Ранненкамф, Ф.В. Тарановський, М.О. Гредескул та інш. Це необхідно, в першу чергу, для того щоб зрозуміти загальні засади теперішнього розуміння сутності юридичної відповідальності, тому що воно сформувалося саме на ґрунті позитивістських поглядів.

Затвердження теми та плану дисертації.

Тема дисертації: «Генеза юридичної відповідальності в юридико-позитивістській парадигмі в Україні наприкінці XIX - першій половині XX сторіччя», затверджена вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, науковим керівником призначено к.філос.н., к.ю.н., доц. Мудриєвську Л.М. (протокол № 12 від “02” червня 2022 р.)

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та в межах наукової теми «Модель публічного управління сучасної України: проблеми побудови і результати реформування», Державний реєстраційний номер: 0122U001410 (2022-2024 рр.).

Результати дисертації висвітлено у чотирьох публікаціях у виданнях, які входять до переліку наукових фахових видань України, шість – у тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Публікації та особистий внесок здобувача. Основні положення, висновки й рекомендації дисертації оприлюднено на шести науково-практичних заходах: Основні положення, висновки й рекомендації дисертації оприлюднено на шести науково-практичних заходах:

1. Юридична відповідальність в українській юридико-позитивістській парадигмі наприкінці XIX – початку XX сторіччя. *II Міжнародна наукова конференція «ЛЮДИНА, КРИМІНОЛОГІЯ, НАУКА» Конференція присвячена 40-річчю діяльності в галузі освіти й науки та 65-річчю життя кримінолога Бужора Валерія Георгійовича 24 березня 2023 року м. Кишинів, Республіка Молдова.*

2. Сутність кримінальної відповідальності в працях представників української позитивістської доктрини середини XIX – початку XX сторіччя. *Матеріали конференцій МЦНД, (14.04.2023; Харків, Україна).*

3. Теорія покарання в працях прихильників позитивістської парадигми права наприкінці XIX – початку XX століття в Україні. *Матеріали конференцій МЦНД, (19.07.2024; Миколаїв, Україна).*

4. Методологія дослідження юридичної відповідальності в працях українських правознавців наприкінці XIX – початку XX століття в Україні. 20.09.2024; Одеса, Україна: III Міжнародна наукова конференція «Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання».

5. Вчення про смертну кару як форму кримінальної відповідальності в науковій спадщині О. Ф. Кістяківського. *Матеріали конференцій МЦНД, (12.07.2024; Хмельницький, Україна).*

6. Методологія наукових досліджень в трактовці представників правового позитивізму в Україні в XIX – початку XX століття. *Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VIII International Scientific and Theoretical Conference, September 5, 2025. Stockholm, Kingdom of Sweden: International Center of Scientific Research.*

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні одного з перших у вітчизняній правовій науці комплексних досліджень генезису, сутності та типології юридичної відповідальності в теоретичному доробку представників позитивістської парадигми кінця XIX – початку XX століття. Вперше концептуалізовано механізм реципіювання цих ідей у процесі формування сучасного самостійного інституту юридичної відповідальності в Україні, що дозволило обґрунтувати тяглість та спадковість національної юридичної доктрини.

У результаті проведеного дослідження сформульовано нові наукові положення й висновки, зокрема:

уперше:

– Визначено загальний підхід правознавців-представників позитивістської парадигми в період з середини XIX – початку XX сторіччя в Україні до трактування сутності і форм юридичної відповідальності: юридична відповідальність розглядалась як кінцевий результат реалізації норми права, що проявляється в її порушенні. Найбільш повно це розглядалось межах кримінального права, тому що санкція найбільш повно формулювалась в нормі кримінального права.

– систематизовано підходи до цивільної, поліцейської, кримінальної та політичної відповідальності, виявлено їхні концептуальні особливості та

простежено взаємозв'язок між окремими видами відповідальності у контексті формування загальної доктрини юридичної відповідальності.

– визначено та проаналізовано внесок українських прихильників юридико-позитивістського напрямку другої половини XIX – початку XX століття у формування доктрини гуманізації покарання. Розкрито концептуальні засади їхніх підходів, показано вплив позитивістської доктрини на трансформацію уявлень про мету та зміст покарання, а також окреслено значення цих ідей для розвитку національної правової думки та подальшої еволюції інституту юридичної відповідальності.

удосконалено:

– наукові підходи до визначення еволюції методології дослідження історії юридичної відповідальності в межах позитивістської школи права. Обґрунтовано, що методологічний інструментарій представників цієї школи трансформувалася від класичного порівняльно-правового аналізу державно-правових інститутів до комплексного плюралістичного підходу. Доведено, що цей підхід інтегрував у собі філософську рефлексію, історичну ретроспективу та соціальний контекст, що дозволило забезпечити багатогранне дослідження генезису юридичної відповідальності.

– концептуальні положення щодо критеріїв класифікації злочинів у науковому доробку представників юридико-позитивістської школи України другої половини XIX – початку XX століття. Виявлено генетичний зв'язок між тогочасними класифікаційними моделями та нормами вітчизняного кримінального законодавства, що дозволило довести: розроблені позитивістами підходи до структурування кримінальних правопорушень стали теоретичним підґрунтям для законотворчої техніки минулого та продовжують впливати на сучасну архітектуру кримінальної відповідальності.

– теоретичні уявлення про роль М. К. Ренненкампфа у розвитку вчення про покарання; зокрема, дістали подальшого розвитку аргументи щодо пріоритетності принципів індивідуалізації та етичної співмірності відповідальності. Доведено, що в основі концепції вченого лежить вимога відповідності покарання ступеню провини особи передусім у морально-етичному вимірі, що переважає над суто матеріальною оцінкою заподіяної шкоди.

дістали подальшого розвитку:

– наукові підходи до диференціації понять «комплексний» та «міжгалузевий» інститут стосовно природи юридичної відповідальності. Аргументовано тезу про те, що юридична відповідальність є саме комплексним інститутом, оскільки вона об'єднує суспільні відносини, розташовані в різних галузях права, проте інтегровані спільним предметом регулювання та специфічною системою принципів. Уточнено розмежування: на відміну від міжгалузевості як суми різнорідних відносин, комплексність інституту юридичної відповідальності полягає в органічній єдності методів та способів правового впливу при збереженні галузевої специфіки.

– наукові положення щодо компаративістського аналізу О. Ф. Кістяківським генезису теорії покарання в країнах Західної Європи та Російської імперії. Обґрунтовано його роль у формуванні гуманістичної парадигми кримінальних санкцій через критичне осмислення інституту смертної кари. Доведено авторську позицію вченого, згідно з якою смертна кара є неефективною з погляду превенції та безпеки, а її умовні переваги (дешевизна та простота виконання) нівелюються руйнівними соціально-моральними наслідками, що не властиві жодному іншому виду покарання.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати, теоретичні висновки і практичні рекомендації, сформульовані у дисертації, можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій сфері – для наукового аналізу інституту юридичної відповідальності та характеристики її різноманітних видів (Акт впровадження результатів дисертаційної роботи у наукову діяльність Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара від 08.09.2025 р.);

– у правотворчості – з метою вдосконалення системи заходів та гуманізації юридичної відповідальності в сучасній Україні;

– у освітньому процесі – під час викладення навчальних дисциплін «Теорія держави і права» та «Конституційне право» в юридичних закладах вищої освіти при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями вищої освіти спеціальності 081 «Право», підготовки підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій;

– у практичній діяльності при підвищенні кваліфікації працівників судових та правоохоронних органів.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Тороп М.О. Політична відповідальність в працях українських правознавців - прихильників позитивістської парадигми кінця XIX – початку XX століття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2024 № 68. С.9-14.

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.2>.

2. Тороп М.О. Щодо трактування сутності юридичної відповідальності в науковій спадщині прихильників позитивістської парадигми середини XIX – початку XX сторіччя в Україні. *Юридичний вісник, 2024. № 2. С.107 – 115.*

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.14>.

3. Тороп М.О. Сучасні підходи до розуміння сутності юридичної відповідальності. *Науковий вісник публічного та приватного права. 2024. № 5. С.7-12.* DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.2>.

4. Тороп М.О., Мудриєвська Л.М. Покарання, як вид юридичної відповідальності в науковій спадщині українських науковців - прихильників позитивістської парадигми середини XIX – початку XX сторіччя. *Аналітично-*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Тороп М.О. Юридична відповідальність в українській юридико-позитивістській парадигмі наприкінці XIX – початку XX сторіччя. *II Міжнародна наукова конференція «ЛЮДИНА, КРИМІНОЛОГІЯ, НАУКА» Конференція присвячена 40-річчю діяльності в галузі освіти й науки та 65-річчю життя кримінолога Бужора Валерія Георгійовича 24 березня 2023 року м. Кишинів, Республіка Молдова.* С.477-479.
https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/477-479_2.pdf.
6. Тороп М.О. Сутність кримінальної відповідальності в працях представників української позитивістської доктрини середини XIX – початку XX сторіччя. *Матеріали конференцій МЦНД*, (14.04.2023; Харків, Україна), С. 72–74. вилучено із <https://archive.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/522>.
7. Тороп М.О. Теорія покарання в працях прихильників позитивістської парадигми права наприкінці XIX – початку XX століття в Україні. *Матеріали конференцій МЦНД*, (19.07.2024; Миколаїв, Україна), С. 71–73.
<https://doi.org/10.62731/mcnd-19.07.2024.001>.
8. Тороп М.О. Методологія дослідження юридичної відповідальності в працях українських правознавців наприкінці XIX – початку XX століття в Україні. 20.09.2024; Одеса, Україна: *III Міжнародна наукова конференція «Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання»*. DOI: <https://doi.org/10.62731/mcnd-20.09.2024.003>.
9. Тороп М.О. Вчення про смертну кару як форму кримінальної відповідальності в науковій спадщині О. Ф. Кістяківського. *Матеріали конференцій МЦНД*, (12.07.2024; Хмельницький, Україна). С.45–47.
<https://doi.org/10.62731/mcnd-12.07.2024.002>.
10. Тороп М.О. Методологія наукових досліджень в трактовці представників правового позитивізму в Україні в XIX – початку XX століття. Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VIII International Scientific and Theoretical Conference, September 5, 2025. Stockholm, Kingdom of Sweden: International Center of Scientific Research. ISBN 979-8-88955-781-4 (series). DOI 10.36074/scientia-05.09.2025.
<https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/download/05.09.2025/149>

На підставі заслуховування та обговорення доповіді Торопа М.О. про основні положення дисертаційної роботи, питань та відповідей на них

УХВАЛИЛИ:

1. Підготовлена аспірантом кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

дисертація Торопом Максимом Олександровичем є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що розв'язують конкретне наукове завдання у галузі теорії права. Дисертація, у цілому, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії затвердженого постановою Кабінету Міністрів № 44 від 12.01.2022р. (в редакції 01.01.2024р.) та може бути винесена на розгляд Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара для розгляду питання про утворення спеціалізованої вченої ради для разового публічного захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право.

2. Рекомендувати дисертаційну роботу Торопа Максима Олександровича на тему: «Генеза юридичної відповідальності в юридико-позитивістській парадигмі в Україні наприкінці ХІХ - першій половині ХХ сторіччя» до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право.

3. Клопотати перед Вченою радою університету розглянути питання про створення спеціалізованої вченої ради для проведення разового захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право Торопа Максима Олександровича у такому складі:

- 1) Голова разової ради – **Юзікова Наталія Семенівна**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України;
- 2) Офіційний опонент – **Макушев Петро Васильович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії та теорії держави і права, Університет митної справи та фінансів Міністерства освіти і науки України,
- 3) Офіційний опонент – **Сердюк Ігор Анатолійович**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління, Дніпровський державний університет внутрішніх справ
- 4) Рецензент – **Сачко Олександр Васильович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України.
- 5) Рецензент – **Лахова Олена Вадимівна**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України.

Відповідальною особою із забезпечення діяльності разової ради визначено **Лахову Олену Вадимівну**, доцента кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Результати відкритого голосування:

«За» – 17 осіб.

«Проти» – немає.

«Утрималися» – немає.

Рішення прийнято одногосно.**ВІДОМОСТІ**

про членів спеціалізованої вченої ради для разового захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право аспіранта **Торона Максима Олександровича** на тему: «Генеza юридичної відповідальності в юридико-позитивістській парадигмі в Україні наприкінці XIX - першій половині XX сторіччя» у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України

№ з/п	Прізвище, ім'я, по-батькові	Місце основної роботи, підпорядкування, посада	Науковий ступінь, шифр, назва спеціальності, за якою захищена дисертація, рік присудження	Вчене звання (за спеціальністю, кафедрою), рік присвоєння	Наукові публікації, опубліковані за останні п'ять років, за науковим напрямом, за яким підготовлено дисертацію здобувача
1	2	3	4	5	6
1.	Юзікова Наталія Семенівна (Голова спеціалізованої вченої ради) https://orcid.org/0000-0003-0879-2228	Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України, професор кафедри адміністративного і кримінального права	Доктор юридичних наук 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право 2017 р., Україна	професор кафедри адміністративного і кримінального права, 2021 р., Україна	1. Юзікова Н.С. Транснаціональний вимір наркозлочинності в умовах воєнного стану: національна платформа та зарубіжний досвід. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 10. С. 628- 631. Режим доступу до ресурсу: http://lsej.org.ua/10_2024/151.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/149 (фахове видання, категорія «Б»). Ключові слова: воєнний стан, міжнародне співробітництво, зарубіжний досвід, організована злочинність, наркопритон, обіг наркотичних засобів, наркобізнес, запобігання, покарання, кримінальна відповідальність.

				<p>2. Юзікова Н.С. Кризовий контекст війни та наркозлочинність серед неповнолітніх: детермінанти, запобігання, міжнародне співробітництво та механізми захисту. Право та державне управління 2024. № 3. С. 201-207</p> <p>Режим доступу до ресурсу: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2024/31.pdf</p> <p>DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.29 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: <i>воєнний стан, організована злочинність, наркоманія, наркотичні засоби, психотропні речовини, наркобізнес, протидія, запобігання, покарання, кримінальна відповідальність, міжнародне співробітництво, наркопритон.</i></p> <p>3. Юзікова Н.С. Пріоритетність екологічної безпеки у сфері водних біоресурсів та ефективної протидії незаконному промислу в державній політиці Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. (частина II) С. 494-499.</p> <p>Режим доступу до ресурсу: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334481/323443</p> <p>DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.79 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: <i>екологічна безпека, післявоєнна відбудова, євроінтеграція, міжнародне співробітництво, екологія, незаконне зайняття</i></p>
--	--	--	--	--

					<p><i>рибним промислом, незаконне зайняття водним добувним промислом; запобігання екологічним кримінальним правопорушенням, кримінальна відповідальність, громадські ініціативи.</i></p> <p>4. Юзікова Н.С. Синергія органів влади у забезпеченні екологічної безпеки та запобіганні екологічній злочинності в Україні: у контексті повоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2025. № 1. С. 166-173. Режим доступу до ресурсу: http://apnl.dnu.in.ua/1_2025/28.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-1-26 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: <i>екологічна безпека, екологія, запобігання екологічним кримінальним правопорушенням, кримінальна відповідальність, незаконне зайняття рибним промислом, незаконне зайняття водним добувним промислом, воєнний стан, міжнародне співробітництво, інформаційно-просвітницькі заходи.</i></p>
2.	<p>Макушев Петро Васильович (опонент)</p> <p>https://orcid.org/0000-0001-8693-1428</p>	<p>Університет митної справи та фінансів Міністерства освіти і науки України, професор кафедри історії та теорії держави і права</p>	<p>Доктор юридичних наук; 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право, ДД № 005981, 2017 р. Кандидат юридичних наук</p>	<p>Професор (присвоєно за кафедрою загально-правових дисциплін), Атестат 12ПР № 009984, виданий Міністерством освіти і науки України за рішенням</p>	<p>1. Макушев П.В. Загальна дисциплінарна відповідальність в галузі трудових відносин: особливості адміністративно-правового регулювання. <i>Право і суспільство</i>. №1. 2023 С. 129-135 Режим доступу до ресурсу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/19.pdf</p>

			<p>12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Диплом ДК № 024831, виданий Вищою атестаційною комісією України за рішенням її президії від 30 червня 2004 року</p>	<p>Атестаційної колегії від 22 грудня 2014 року</p>	<p>DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.19 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, галузь трудових відносин, загальна дисциплінарна відповідальність, порушення прав працівників, соціально-трудова правовідносини, правопорушення в сфері праці, трудові відносини, юридична відповідальність.</p> <p>2. Макушев П.В. Актуальні проблеми співвідношення та взаємодії системи права Європейського Союзу з національними правовими системами держав-членів. <i>Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького</i>: журнал. Серія Право. 2023. Вип. 15(27). Т. 2. 307 С.62-72 Режим доступу до ресурсу: https://visnyk.iful.edu.ua/випуск-15-27-том-2-uk/макушев-п-в-хрідочкін-а-в-актуальні-пр/ DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2023.15.27.2.62-71 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: взаємодія, національне право, право Європейського Союзу, система права, співвідношення, суверенітет, Суд Європейських Співтовариств, юрисдикція</p> <p>3. Макушев П.В. Верховенство права, засновницькі цінності, правові конституційні традиції Європейського Союзу і країн-членів ЄС та євроінтеграція: історія та сучасність</p>
--	--	--	---	---	--

					<p><i>Юридичний науковий електронний журнал</i>. 2024. №12. С.64-69</p> <p>Режим доступу до ресурсу: http://lsej.org.ua/12_2024/14.pdf</p> <p>DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/12 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: <i>верховенство права (правовладдя), права людини, демократія, засновницькі цінності Європейського Союзу, європейські цінності, правові традиції ЄС, конституційні традиції країн-членів ЄС, євроінтеграція.</i></p>
3.	<p>Сердюк Ігор Анатолійович (опонент)</p> <p>https://orcid.org/0000-0002-3655-721X</p>	<p>Дніпровський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління</p>	<p>Кандидат юридичних наук 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, 2008 р., Україна Диплом ДК № 049549, виданий Вищою атестаційною комісією України за рішенням її президії від 3 грудня 2008 року</p>	<p>Доцент кафедри теорії держави і права, 2011 р., Україна Атестат 12 ДЦ № 027232, виданий Міністерством освіти і науки України за рішенням Атестаційної колегії від 20 січня 2011 року</p>	<p>1. Сердюк І. А. Конституційно-правова відповідальність колаборантів: до постановки проблеми. <i>Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ</i>. Дніпро, 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 264-268.</p> <p>Режим доступу до ресурсу: https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/817/711</p> <p>DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-264-268 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: <i>Конституція України, національне конституційне законодавство, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, конституційно-правова відповідальність колаборантів, кримінальна</i></p>

				<p><i>відповідальність за колабораційну діяльність.</i></p> <p>2. Сердюк І. А. Відповідність законодавчих дефініції терміно-понять «норма права» та «нормативно-правовий акт» положенням сучасних теорій норм права, правових актів і потребам юридичної практики. <i>Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.</i> Дніпро, 2024. № 2. С. 105-110.</p> <p>Режим доступу до ресурсу: https://visnik.dduvs.edu.ua/in dex.php/visnyk/article/view/124/105</p> <p>DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-105-110</p> <p>(фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: <i>норма права, легальна дефініція терміно-поняття «норма права», нормативно-правовий акт, легальна дефініція терміно-поняття «нормативно-правовий акт», офіційний документ, реквізити офіційного документа, Закон України «Про правотворчу діяльність».</i></p> <p>3. Сердюк І. А. Тракткування сутності юридичної відповідальності у вітчизняній історико-правовій думці середини ХІХ початку ХХ століття. <i>Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.</i> 2025. № 3. С. 197-202.</p>
--	--	--	--	---

					<p>Режим доступу до ресурсу: http://apnl.dnu.in.ua/3_2025/28.pdf DOI https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-3-26 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: позитивістська теорія права, юридичний позитивізм, юридична відповідальність, санкція, інститут права.</p>
4.	<p>Сачко Олександр Васильович (рецензент) https://orcid.org/0000-0001-7581-2837</p>	<p>Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України, професор кафедри адміністрації вного і кримінально го права</p>	<p>Доктор юридичних наук, 12.00.09, кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза; оперативно- розшукова діяльність, 2019 р., Україна</p>	<p>Професор кафедри адміністрації вного і кримінально го права, 2023 р., Україна</p>	<p>1. Сачко О. В. Правові аспекти кримінальної відповідальності за фізичні напади на журналістів. Юридичний вісник. 2023. № 5 С. 100-107. Режим доступу до ресурсу: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2023/13.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2023.13 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: журналіст, свобода преси, перешкодження ЗМІ, професійна журналістська діяльність, кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, злочини проти журналістів та їх сімей, військовий злочин</p> <p>2. Сачко О. В. Доктрина верховенства права в діяльності слідчих органів. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. №1. С. 299-305. Режим доступу до ресурсу: http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/55.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-53 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: верховенство права, слідчі органи,</p>

					<p>законність, заборона свавілля, пропорційність.</p> <p>3. Сачко О. В. Особливості розслідування злочинів в сфері виборчих прав в Україні. <i>Juris Europensis Scientia</i>. 2024. № 6. С.96-99. Режим доступу до ресурсу: http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2024/21.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v6.2024.19 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: злочини проти виборчих прав, дезінформація, виборча інфраструктура, ЦВК, кримінальна відповідальність, виборче законодавство, кібербезпека..</p>
5.	<p>Лахова Олена Вадимівна (рецензент) https://orcid.org/0000-0001-7192-492X</p>	<p>Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України, доцент кафедри адміністративного і кримінального права</p>	<p>Кандидат юридичних наук 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, 2017 р., Україна</p>	<p>доцент кафедри адміністративного і кримінального права, 2020 р., Україна</p>	<p>1. Лахова О.В. Розуміння соціальної (громадської) справедливості як міри відповідальності між змістом протиправного діяння і його оцінкою громадою. <i>Право і суспільство</i>. Т.2. №1. 2024. С. 469-473 Режим доступу до ресурсу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/1_2024/part_2/73.pdf DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.71 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: міра відповідальності, виправлення, справедливість, права і свободи, міжнародне співробітництво, пеналізація, покарання, правосуддя.</p> <p>2. Лахова О.В. Проблеми відповідальності за порушення порядку здійснення валютних операцій: правове регулювання та публічне управління реалізацією. <i>Юридичний науковий</i></p>

				<p>електронний журнал. № 4. 2025. С. 581-584. Режим доступу до ресурсу: http://lsej.org.ua/4_2025/142.pdf DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/140 (фахове видання, категорія «Б»).</p> <p>Ключові слова: валютна політика, режим валютного курсу, судові рішення, правове регулювання, воєнний стан, юридична відповідальність, міжнародне співробітництво, судова практика, публічне управління, механізм валютного регулювання.</p> <p>3. Лахова О.В. Невиконання валютних зобов'язань у зовнішньоекономічному контракті: юридичні наслідки та способи захисту. <i>Право і суспільство. № 1. 2025. С. 809-814</i> Режим доступу до ресурсу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/1_2025/121.pdf DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.119 (фахове видання, категорії «Б»).</p> <p>Ключові слова: валютні відносини, валютний нагляд, міжнародне співробітництво, юридична відповідальність, адміністративно-правові засади, публічне адміністрування, зовнішньоекономічна діяльність, валютна політика, валютна система, судова практика.</p>
--	--	--	--	---

Голова
міжкафедрального семінару Тетяна КОРНЯКОВА

Секретар

